

BETHLEN ERDÉLYE, ERDÉLY BETHLENE

A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai

DÁNÉ VERONKA
HORN ILDIKÓ
LUPESCU MAKÓ MÁRIA
OBORNI TERÉZ
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ
SIPOS GÁBOR
szerkesztésében

Kolozsvár, 2014

A kötet megjelenését támogatta:

MTA
Bölcsészettudományi
Kutatóközpont

A kötet CD-mellékletén hallható Melchior Vulpus (1570?–1615) *Vater Abraham, erbarme dich mein* című motettája. Előadja a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet vegyeskara, vezényel Benkő Tímea. A hangfelvétel a Sapientia EMTE kolozsvári stúdiójában készült 2014 novemberében, hangmérnök Lénárd József (Yogi).

Kiadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület
Felelős kiadó: Biró Annamária
Korrektúra: András Zselyke
Műszaki szerkesztő: Virág Péter
Borítóterv: Idea Plus

Nyomdai munkálatok: Gloria, Kolozsvár
Felelős vezető: Nagy Péter

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

BETHLEN ERDÉLYE, ERDÉLY BETHLENE. Conferință internațională (2013 ; Cluj-Napoca)

Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene : Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai : 24-25 október 2013, Kolozsvár / Szerkesztette: Dáné Veronka, Horn Ildikó, Lupescu Makó Mária, ... - Cluj-Napoca : Societatea Muzeului Ardelean, 2014

ISBN 978-606-739-008-7

I. Dáné Veronka (ed.)

II. Horn Ildikó (ed.)

III. Lupescu Makó, Mária (ed.)

94(498.4)''16''(063)

TARTALOM

OBORNI TERÉZ: „... Én felőlem jól emlékezni meg ne szűnjetek”.....	9
BETHLEN GÁBOR ERDÉLYE EURÓPÁBAN	
R. VÁRKONYI ÁGNES: Az európai jelenlét alternatívái.....	13
PAPP SÁNDOR: Újabb adatok Bethlen Gábor hatalomra kerülése történetéhez	36
VALENTIN CONSTANTINOV: Impactul politicii externe a lui Gabriel Bethlen asupra situației Țării Moldovei la începutul Războiului de 30 de Ani.....	48
GEBEL SÁNDOR: Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita	56
KURUCZ GYÖRGY: Erdély és az angol diplomácia Bethlen Gábor fejedelemsége idején	69
HÁMORI NAGY ZSUZSANNA: A francia diplomácia viszonyulása Bethlen Gáborhoz 1620–1621-ben.....	79
KÁRMÁN GÁBOR: Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén.....	93
VIOLETA BARBU: Mirtul și laurii. Nunta principelui Gabriel Bethlen cu Katarina von Brandenburg reflectată în spațiul francez.....	106
KÉPES GYÖRGY: Az erdélyi és a dán állam Bethlen Gábor korában	131
KOVÁCS KATALIN ANITA: Bethlen Gábor külpolitikai törekvései ügynökhálózata tükrében.....	148
KISTELEKI KÁROLY: Az európai szuverenitás nézőpontjai és az erdélyi állam.....	162
BETHLEN GÁBOR UDVARA	
HORN ILDIKÓ: „Én creaturaim vagytok, édes híveim”. Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában	189
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA: Udvari elit Bethlen Gábor udvarában (A kolozsvári számadások tükrében)	202
VÁRKONYI GÁBOR: Wesselényi István és fiai Bethlen Gábor környezetében	214
KIRÁLY PÉTER: „Excellentissimus legyen, csak közönséges jót ne is hijatok” – Bethlen Gábor, Erdély zeneszerető nagy fejedelme	222
TÖMÖSVÁRI EMESE: Esterházy Miklós, Bethlen Gábor politikai ellenfele.....	235
BETHLEN GÁBOR KORMÁNYZATA	
OBORNI TERÉZ: Az unió kérdése az 1614. évi megyesi rendi gyűlésen	249
HORVÁTH ATTILA: Bethlen Gábor korának erdélyi országgyűlései	259
RÁCZ LAJOS: Bethlen Gábor erdélyi fejedelemmé választása, avagy a „libera electio” dilemmája	266
DÁNÉ VERONKA: Bethlen „jog- és társadalomharmonizációja”.....	288
BORBÉLY ZOLTÁN: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez.....	295
HARAI DÉNES: Bethlen Gábor erdélyi fejedelem és választott magyar király tanácsa és tanácsosai.....	310
GÁLFI EMŐKE: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában	319
P. SZABÓ BÉLA: „Szászok Attya”: Bethlen Gábor és az erdélyi szászok privilégiumai.....	327
EGYHÁZ, TÖRTÉNETÍRÁS, EMLÉKEZET	
IOAN-AUREL POP: Repere ale politicii confesionale a principelui Gabriel Bethlen față de români.....	345
HARGITTAY EMIL: „... az ártatlanság még az ellenséget is gyakorta kegyességre indította”. Még egyszer a Káldi-biblia támogatásáról.....	357

LÁSZLÓ ANIKÓ: Bethlen Gábor Erdélye és Alsted apokaliptikája	363
MOLNÁR DÁVID: Rákosi Boldizsár és Bojti Veres Gáspár vitája (1621).....	372
KOVÁCS SÁNDOR: Bethlen Gábor az unitárius egyháztörténet-írásban	380
PAPP KINGA: Bethlen Gábor a 18. század eleji katolikus történetírásban	387
SUSANA ANDEA: Practici ale scrisului în vremea lui Gabriel Bethlen	397
KÖLLŐ ZSÓFIA: Bethlen Gábor és a 17. századi verses királyéletrajzok.....	408
IONUȚ COSTEA: Gabriel Bethlen în istoriografia românească.....	418
G. ETÉNYI NÓRA: Bethlen Gábor híre és hírneve a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt	427
TUDOR SĂLĂGEAN: Gabriel Bethlen, Transilvania și mitul rozicrucian	440
LŐNHÁRT TAMÁS: Erdélyi külön út vagy Duna menti összefogás? Bethlen Gábor a 20. századi erdélyi politikai narratívákban	449
BETHLEN GÁBOR GAZDASÁGPOLITIKÁJA	
PAUL NIEDERMAIER: Premisele guvernării în perioada principatului Transilvaniei.....	463
KENYERES ISTVÁN: „Nekem pénzem nincsen, valami volt, Isten tudja mind hadra költöttem”. Állami jövedelmek és hadi kiadások Bethlen Gábor és II. Ferdinánd korában	473
BUZA JÁNOS: Pénzforgalom és árszabályozás Bethlen Gábor uralkodása alatt.....	487
PAKUCS MÁRIA: Nagyszében keleti kereskedelme Bethlen Gábor uralkodása idején	498
LIVIA ARDELEAN: Gabriel Bethlen și politica economică și militară față de comitatul Maramureș.....	509
MÁTYÁS-RAUSCH PETRA: A bányaadalmak szerepe az erdélyi nemesércbányászat igazgatásában (1613–1629).....	516
FLORENTINA NIȚU: Consumul de bijuterii în Transilvania secolului al XVII-lea: lux, status social, rațiuni economice. Registrele de cumpărături ale principelui Gabriel Bethlen.....	524
BETHLEN GÁBOR ÉS A VÁROSOK	
PAPP KLÁRA: Várad, Debrecen és Kassa szerepe Bethlen Gábor fejedelemsége idején	537
KÓNYA PÉTER: Eperjes szabad királyi város szerepe Bethlen Gábor felkelésében.....	548
SZABÓ ANDRÁS PÉTER: A gyűlölt fejedelem – Bethlen Gábor és Lócse város viszonya	556
RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: Bethlen Gábor, Kolozsvár és az országgyűlés	571
BALOGH JUDITH: Bethlen Gábor és a székely városok	584
GARDA DEZSŐ: Bethlen Gábor és Gyergyó.....	596
CZIRÁKI ZSUZSANNA: „Durante beneplacito nostro”. Brassó és a szász rendi érdekérvényesítés Bethlen Gábor uralkodása idején a törcsvári birtokok tükrében	608
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Varannay András nemes polgár útja a főbírói székéből Bethlen Gábor kassai pénzverdéjének prefektusságáig	616
BETHLEN GÁBOR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI ÖRÖKSÉGE	
KOVÁCS ANDRÁS: Bethlen Gábor fejedelem és székvárosa.....	635
MIKÓ ÁRPÁD: Az erdélyi késő reneszánsz festészet kutatásának problémái. Adalékok Gyulafehérvári Pál deák (†1635) műveihez	647
KISS ERIKA: „... derekas Inuentalasnak Regestruma” – Bethlen Gábor kincstára és kincsei.....	655
ADRIAN ANDREI RUSU: Cahlele cu mascheron feminin în Transilvania (prima jumătate a sec. XVII)	666
SÓFALVI ANDRÁS: Határvédelem a Székelyföldön Bethlen Gábor korában.....	675
Rövidítések jegyzéke	687
Képek jegyzéke.....	687
Képmelléklet.....	689

TABLE OF CONTENTS

Téréz Oborni: “... Do Not Cease to Remember Me in the Right Way”	9
THE TRANSYLVANIA OF GABRIEL BETHLEN IN EUROPE	
ÁGNES R. VÁRKONYI: The Alternatives of European Presence	13
SÁNDOR PAPP: Notes on Gabriel Bethlen’s Rise to Power	36
VALENTIN CONSTANTINOV: The Impact of the Gabriel Bethlen’s Foreign Policy on Moldova at the Beginning of the Thirty Years’ War	48
SÁNDOR GEBEI: Gabriel Bethlen and the Rzeczpospolita (Polish-Lithuanian Commonwealth)	56
GYÖRGY KURUCZ: Transylvania and the English Diplomacy during Gabriel Bethlen’s Principality	69
ZSUZSANNA HÁMORI NAGY: The Attitude of French Diplomacy Towards Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania, in 1620–1621	79
GÁBOR KÁRMÁN: Bavarian Legate at the Wedding of Gabriel Bethlen	93
VIOLETA BARBU: The Myrtle and the Laurels. The Wedding of Prince Gabriel Bethlen with Katharina von Brandenburg Reflected in the French Space	106
GYÖRGY KÉPES: The Transylvanian and Danish States in the Age of Gabriel Bethlen	131
ANITA KOVÁCS KATALIN: The Diplomatic Aspirations of Gabriel Bethlen Through his Agent Network	148
KÁROLY KISTELEKI: Aspects of European Sovereignty and the Principality of Transylvania	162
THE COURT OF GABRIEL BETHLEN	
ILDIKÓ HORN: “You All are My Creations, My Dear Followers”. Changes in the Transylvanian Elite in the Age of Gabriel Bethlen	189
ANNAMÁRIA JENEY-TÓTH: Court Elite in Gabriel Bethlen’s Court (In the Mirror of the Account Books of Kolozsvár)	202
GÁBOR VÁRKONYI: István Wesselényi and his Sons in the Entourage of Gabriel Bethlen	214
PÉTER KIRÁLY: “He Should Be the Most Excellent. Don’t Even Summon an Ordinary Fine One” – Gabriel Bethlen, the Music-Loving Prince of Transylvania	222
EMESE TÖMÖSVÁRI: Miklós Esterházy, the Political Enemy of Gabriel Bethlen. Works of a Critical Edition	235
THE GOVERNMENT OF GABRIEL BETHLEN	
TÉRÉZ OBORNI: The Question of Union at the General Assembly of the Estates in Medgyes/Mediaș, 1614	249
ATTILA HORVÁTH: The Transylvanian Diets of the Gabriel Bethlen’s Age	259
LAJOS RÁCZ: The Election of Gabriel Bethlen as Prince of Transylvania or the Dilemma of “Libera Electio”	266
VERONKA DÁNÉ: “Legal and Social Harmonization” of Gabriel Bethlen	288
ZOLTÁN BORBÉLY: To the International Background of the Movement Against Gabriel Bethlen, Lead by György Homonnai Drugeth	295
DÉNES HARAI: Council and the Councillors of Gabriel Bethlen, Prince of Transylvania and Elected King of Hungary	310
EMŐKE GÁLFI: The Administrators of the Princely Estates of Gyulafehérvár and Their Territorial Jurisdiction in the First Decade of Gabriel Bethlen’s Era	319
BÉLA P. SZABÓ: “Father of Saxons”: Gabriel Bethlen and the Privileges of the Transylvanian Saxons	327
CHURCH, HISTORIOGRAPHY, MEMORY	
IOAN-AUREL POP: Highlights of Confessional Politics of Prince Gabriel Bethlen Concerning the Romanians	345
EMIL HARGITTAY: “...Innocence Often Inclines Even the Enemy for Graciousness”. Once More about the Subsidy of the Káldi Bible	357
ANIKÓ LÁSZLÓ: The Transylvania of Gabriel Bethlen and the Millenarianism of Alsted	363

DÁVID MOLNÁR: The Debate Between Boldizsár Rákosi and Gáspár Bojti Veres (1621)	372
SÁNDOR KOVÁCS: Gabriel Bethlen in the Light of the Unitarian Historiography	380
KINGA PAPP: Gabriel Bethlen in the Catholic Chronicles from the Beginning of the Eighteenth Century	387
SUSANA ANDEA: Writing Practice in the Time of Gabriel Bethlen	397
ZSÓFIA KÖLLŐ: Gabriel Bethlen and the Seventeenth Century Rhyming King Biographies	408
IONUȚ COSTEA: Gabriel Bethlen in the Romanian Historiography	418
NÓRA G. ETÉNYI: Gabriel Bethlen's Name and Fame in the Publicity of the Holy Roman Empire	427
TUDOR SĂLĂGEAN: Gabriel Bethlen, Transylvania and the Rosicrucian Myth	440
TAMÁS LÖNHÁRT: Distinct Way of Transylvania or Collaboration along the Danube? Gabriel Bethlen in the Transylvanian Political Narratives of the Twentieth Century	449
THE ECONOMIC POLICY OF GABRIEL BETHLEN	
PAUL NIEDERMAIER: Premises of Governance During the Time of the Principality in Transylvania	463
ISTVÁN KENYERES: "I don't have money, which I had, God knows that I have all spent on battles". State Incomes and Military Expenditures in the Age of Gabriel Bethlen and Ferdinand II.	473
JÁNOS BUZA: Regulation of Money Circulation and Prices Under the Rule of Gabriel Bethlen	487
MÁRIA PAKUCS: The Oriental Trade of Sibiu/Hermannstadt During the Reign of Gabriel Bethlen	498
LIVIA ARDELEAN: Gabriel Bethlen and his Economic and Military Policy Concerning the Maramureș County	509
PETRA MÁTYÁS-RAUSCH: The Role of the Mining-Estates in the Administration of the Transylvanian Precious Metal Mining (1613–1629)	516
FLORENTINA NIȚU: Jewelry Consumption in Seventeenth Century Transylvania: Luxury, Social Status, Economical Reasons. Shopping Registers of Prince Gabriel Bethlen	524
GABRIEL BETHLEN AND THE TOWNS	
KLÁRA PAPP: The Role of Várad/Oradea, Debrecen and Kassa/Košice during the Rule of Prince Gabriel Bethlen	537
PÉTER KÓNYA: The Role of the Free Royal Town of Eperjes/Prešov in the Uprising Against Gabriel Bethlen	548
ANDRÁS PÉTER SZABÓ: The Hated Prince – The Relation Between Gabriel Bethlen and Lőcse/Levoča	556
ENIKŐ RÜSZ-FOGARASI: Gabriel Bethlen, Kolozsvár/Cluj and the Diet	571
JUDITH BALOGH: Gabriel Bethlen and the Szekler Towns	584
DEZSŐ GARDA: Gabriel Bethlen and Gyergyó/Gheorgheni	596
ZSUZSANNA CZIRÁKI: "Durante beneplacito nostro". Brassó/Brașov and the Enforcement of the Saxon Interests during Gabriel Bethlen's Reign in the Light of the Törösvár/Bran Estates	608
ZSUZSANNA J. ÚJVÁRY: The Career of the Noble Burgher András Varannay from the Bench of Chief Magistrate to the Prefect of the Gabriel Bethlen's Mint of Kassa/Košice	616
THE ART HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL HERITAGE OF GABRIEL BETHLEN	
ANDRÁS KOVÁCS: Gyulafehérvár/Alba Iulia, the Residence Town of Gabriel Bethlen	635
ÁRPÁD MIKÓ: The Problems of Investigating the Late Renaissance Transylvanian Painting. Data Concerning the Works of Paulus Alba Julius (†1635)	647
ERIKA KISS: "... A Manful Register of Stocktaking" – Gabriel Bethlen's Treasury and Treasures	655
ADRIAN ANDREI RUSU: Stove Tiles with Female Mascaron in Transylvania (First Half of the Seventeenth Century)	666
ANDRÁS SÓFALVI: Border Defence of Szeklerland during the Reign of Gabriel Bethlen	675
List of Abbreviations	687
List of Illustrations	687
Illustrations	689

A GYŰLÖLT FEJEDELEM – BETHLEN GÁBOR
ÉS LŐCSE VÁROS VISZONYA

Kulcsszavak: *szepességi szászok, Lőcse, város és udvar, városi költségvetés, Bethlen Gábor megítélése*

Míg Bethlen Gábor és az erdélyi városok kapcsolatáról, a fejedelem városi tartózkodásairól az elmúlt években két átfogó elemzés is született,¹ addig az átmenetileg birtokába került királysági városok és a fejedelem együttéléséről csak Pavol Križko körmöcbányai (1897) és Kerekes György kassai tárgyú (1943), szemléletüket tekintve elavult írásai tájékoztatnak.² Világos azonban, hogy a mai Szlovákia városi levéltárai legalább olyan gazdagok, mint az erdélyi szász városok archívumai és Bethlen hadjáratai, területfoglalásai folytán jelentősen kiegészíthetik a fejedelem kommunikációjáról és udvaráról eddig alkotott képet. Ezen ki nem aknázott kincstárak egyikét a Szepesség központjában, Lőcsén találjuk. Tanulmányunk elsődleges tárgyát az a nem túl felhőtlen viszony képezi, amely a német többségű evangélikus várost a felső-magyarországi városszövetség egyik legfontosabb tagjaként a magyar református fejedelemhez fűzte. Először megvizsgáljuk, milyen terheket jelentett Lőcse számára a fejedelem három hadjárata és a városon való néhány áthaladása, majd szemügyre vesszük azt a képet, amelyet a lőcsei polgárok Bethlen Gáborról alkottak, végül röviden megkíséreljük feltárni a nyilvánvaló ellenszenv okait. Végső kérdésünk tehát így fogalmazható meg: hogyan és miért lett a magyar történeti hagyomány egyik nagy alakja, a rendi és felekezeti jogok védelmezője a szepességi szászok kora újkori emlékezetében gyűlölt zsarnok?³

Az elemzéshez Lőcsén sokrétű forrásbázis áll rendelkezésre. A Bethlen Gábor és tisztviselői által a városnak írott leveleket a levéltár 19. századi tematikus átrendezése miatt egy külön alsorozatban találjuk.⁴ Az 1620 és 1629 közötti anyag nagy részét Szilágyi Sándor

1 *Cziráki Zsuzsanna*: Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban. (Udvertörténet kötetei 3.) Bp. 2011.; *Jeney-Tóth Annamária*: Urunk udvarnépe. Udvar és társadalom Báthory Gábor és Bethlen Gábor fejedelemsége idején a kolozsvári számadáskönyvek tükrében. (Speculum Historiae Debreceniense 11.) Debrecen 2012.

2 *Križko Pál*: Bethlen Gábor király Körmöcbányán. Századok 31. (1897) 495–507.; *Uő*: Bethlen Gábor király Körmöcbányán. Második és befejező közlemény. Századok 31. (1897) 593–606.; *Kerekes György*: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. Kassa 1943.

3 Tanulmányunk a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült, lőcsei tartózkodásunkat pedig az „Állami és nemzeti reprezentáció az újkori Magyarországon: A magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona (1526–1916)” Lendület-projekt finanszírozta.

4 Štátny archív v Levoči. Magistrát mesta Levoče (a továbbiakban: ŠAL MML) II. 67. „1619–1628. Különféle. Bethlen Gábor fejedelemnek 110 levele Lőcse hatóságához, különféle politikai, hadi és adóügyekről, s 61 irat a fejedelem korának különféle eseményeiről.” *L. Hajnóci R. József*: Lőcse szabad királyi város levéltárának tartalomjegyzéke. Lőcse 1904. Nr 1038.

kiadta, ám számos érdekes irat a közlésből kimaradt.⁵ Nagyon sok adatot őriznek a város számadáskönyvei is, amelyek közt, akárcsak a német birodalmi városok esetében, két típust különböztethetünk meg: az egy-egy év anyagát tartalmazó részletes számadáskönyveket (maculatorium), illetve a tízéves időszakot átfogó nagy tisztázati köteteket (ratio generalis).⁶ Az előbbieken a fejedelmi látogatások és megbízások pontos költségeit találjuk meg, az utóbbiak pedig a költségvetés szerkezetéről adnak igen megbízható képet. A város reakcióit és Bethlen megítélését illetően pedig a korszak fennmaradt szepességi elbeszélő forrásaira támaszkodhatunk majd.⁷ Egrészt Caspar Hain (1632–1687) ismert és kiadott krónikájára, amely a szepességi történetírás gyűjtőmedencéjeként a kezdetektől 1684-ig dolgozza fel Lőcse és a régió történetét,⁸ másrészt Peter Czack lőcsei tanácsos nemrég általunk felfedezett német nyelvű krónikáját az 1593 és 1625 közötti időszak eseményeiről.⁹ Hain az 1600 és 1620 közötti időszakot tekintve szinte kizárólag erre a munkára támaszkodott, ám 1621-től használt egy másik német nyelvű forrást is, illetve 1625-től kezdve átemelt rövidebb részeket saját anyai nagyapjának, Caspar Cramer lőcsei bírónak latinul írott naplójából is. Fontos megemlíteni, hogy mindkét általunk használt 17. századi munka merített oklevelekből, számadásokból is.

A fenti források segítségével először azt kell tisztáznunk, hogy pontosan mely időszakokban állt Lőcse, illetve a teljes öttágú (Kassa, Lőcse, Eperjes, Bártfa, Kiszseben) felső-magyar-

- 5 Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 közt. Kiad. Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 9. (1886) 1–57., 209–249., 401–446., 609–678.; Levelek és okiratok Bethlen Gábor utolsó évei történetéhez (1627–1629). Kiad. Szilágyi Sándor. Történelmi Tár 10. (1887) 1–52. Az ezekben szereplő források egy részét egy önálló kiadvány anyagába is felvette: Bethlen Gábor fejedelem levelezése. Kiad. Szilágyi Sándor. Bp. 1887.
- 6 A számadáskönyvek Demkó Kálmán 19. század végi rendezéséből kimaradtak, kutatásukhoz jelenleg csak egy ideiglenes raktári jegyzék áll rendelkezésre, a kötetek pedig párhuzamosan két jelzet alatt futnak (az előbbi a segédletben, az utóbbi pedig a számadáskönyvek borítóján szerepel): ŠAL MML XXIa. 40. (XXII. 269.) Maculatorium 1619, XXIa. 41. (XXII. 270.) Maculatorium 1621–1622, XXIa. 42. (XXII. 272.) Maculatorium 1624. III. XXIa. 421. (XXII. 36.) Rationes generales 1610–1619, XXIa. 422. (XXII. 61.) Rationes generales 1620–1629.
- 7 Hasonlóan járt el nemrég Kónya Péter is: *Kónya Péter: Bethlen Gábor képe a felső-magyarországi szabad királyi városokban*. In: Bethlen Gábor képmása. Szerk. Papp Klára – Balogh Judit. (Speculum Historiae Debreceniense 15.) Debrecen 2013. 179–189.
- 8 Hain Gáspár lőcsei kónikája. Kiad. Bal Jeromos – Förster Jenő – Kauffmann Aurél. Lőcse 1910–1913. (A továbbiakban: Caspar Hain) Szinte kizárólag Hain nyomán ismerteti a Bethlen-hadjáratok alatti lőcsei eseményeket a témára vonatkozó egyetlen feldolgozás: *Michal Suchy: Dejiny Levoče I*. Košice 1974. 186–195.
- 9 Peter Czack lőcsei tanácsos (cím és szerző nélküli) krónikájának (1593–1625) gyakorú másolata. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány-gyűjtemény. Cat. V. Tit. III. g. (a továbbiakban: Peter Czack). Azonosításához fogódzót nyújtott az a lista, amelyet Caspar Hain ad krónikája elején a felhasznált forrásokról. A szöveg kevés egyes szám első személyű megszólalásának egyike tette azonban csak biztossá. 1611 „Ady 28. Augusti bin ich mitt Herr [!] Lorentz Greff zum Herrn Palatino nach Kaschau geschickt worden...” Peter Czack i. m. f. 49v. A számadásban a kifizetés dátumánál: 1611 „1. September verzehret Herrn Czak vnd Hern Lorencz Greff zue Cascha f. 7 d. 11” ŠAL MML XXIa. 32. (XXII. 261). Maculatorium 1611 p. 68. Itt szeretnénk megköszönni a Lőcsei Állami Levéltár igazgatójának, dr. František Žifčáknak, hogy a megfelelő oldalak felvételeit elküldte számunkra.

országi városszövetség Bethlen Gábor fennhatósága alatt.¹⁰ A fejedelem 1619-ben indította meg első hadjáratát II Ferdinánd ellen. 1619. szeptember 5-én Kassa, ahogy az a Bocskai-felkelés alatt is történt, megnyitotta kapuit az I. Rákóczi György vezette erdélyi csapatok előtt. Két nappal később a felső-magyarországi városok követei esküt tettek arra, hogy a fejedelem mellé állnak.¹¹ Szándékukat szeptember 24-én, Kassán a közben megérkezett Bethlen Gábor előtt is megerősítették. A fejedelmi nyomásgyakorlásnak engedve az esküt egy kényes politikai helyzetben, 1621. március 3-án is megismételték. A Homonnai Györgytől elszenvedett 1619. novemberi vereség, illetve az 1620 őszen és 1621-ben tapasztalt forgandó hadiszerencse ellenére a városszövetség, ha nem is lelkesen, de megmaradt Bethlen oldalán.¹² Az 1621. december 31-én megkötött nikolsburgi béke értelmében hét felső-magyarországi vármegye Kassával élete végéig Bethlen Gáborhoz került, ám a többi város, köztük Lőcse, viszszerért a királyhoz. A lőcsei polgárok végül 1622. március 27-én, két és fél év után tették le a hűségüket a Pyber János váradi püspök vezette királyi biztosok kezébe.¹³

Bethlen 1623 őszen kezdődő rövid második hadjárata csak korlátozott mértékben érintette a felső-magyarországi városokat, mivel a főserg Gömör és Nógrád vármegyéken át vonult a nyugati országrész felé.¹⁴ A városszövetség követei ennek megfelelően 1623 októberében, a fejedelem füleki táborában esküdtek hűséget Bethlennek.¹⁵ (Lőcsét Lorenz Greff tanácsstag képviselte.) Bár a novemberben kihirdetett fegyverszünet után már 1624. május 8-án megszületett a béke, amely helyreállította az első hadjárat utáni állapotot, a hét vármegyén kívüli területek hivatalos átadására csak 1624. július 23-án került sor Eperjesen,¹⁶ a lőcseiek pedig augusztus 13-án tették le a hűségüket a hozzájuk érkezett királyi biztosoknak, akiknek élén ezúttal is egy főpap állt: Dávid Pál címzetes tinini (knini) püspök.¹⁷

Bethlen Gábor 1626 szeptemberében kezdődő harmadik hadjárata szintén rövidnek bizonyult. Lőcse Bornemisza Jánosi kassai vicegenerális és Horváth István ecsedi kapitány csapatainak szepességi átvonulása után, szeptember 28-án adott reverzálist a fejedelemhez való

10 Átfogó jelleggel: *H. Németh István: Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16–17. századi Magyarországon. I–II. Bp. 2004. I. 128–140.*

11 *Suchý, M.: Dejiny Levoče i. m. 187. Sokatmondó, hogy ugyanazon a napon a lőcsei polgárság hadimustrát tartott, minden eshetőségre felkészülve. Peter Czack i. m. f. 60r–v. Rövidítve: Caspar Hain i. m. 152.*

12 Az első hadjárat menetéről: *Nagy László: Bethlen Gábor a független Magyarorszáért. Bp. 1969. 135–305.*

13 Az 1622. március 26-án Lőcsére érkezett, a Szent Koronát Kassáról elhozó királyi küldöttség fontosabb tagjai a lőcsei számadáskönyv alapján: Pyber János [váradi] püspök, Osztrosith István, Czobor Imre, Révay Péter koronaőr, Friedrich Hermann [a Magyar Kamara tanácsosa], Forgách Péter, Liptay Imre, Litassi István és Orlai István. *ŠAL MML XXIa. 41. (XXII. 270). 144–145.*

14 *Nagy L.: Bethlen Gábor i. m. 313–372.*

15 Bethlen 1623. szept. 21-én Szendrőn kelt levelében szólította fel a felső-magyarországi városokat, hogy követeik útján tegyenek neki hűségüket. (*ŠAL MML II. 67. Nr 43. Kiadva: Levelek és acták i. m. 423–424.*) A lőcsei követ október 4. után utazott el Fülekre, és október 27-én tért vissza a városba.

16 1624. júl. 19. Szendrő. Monaki Miklós és szendrői Bornemisza János (fejedelmi átadási biztosok) Lőcse város tanácsának. *ŠAL MML II. 67. Nr 35. Kiadva: Levelek és acták i. m. 618.*

17 A megbízottak: Dávid Pál, Osztrosith István, Apponyi Balázs és Moritz Martin. Caspar Hain i. m. 167.

csatlakozásról.¹⁸ A már december 20-án Pozsonyban megkötött békét Bethlen egy héttel később éppen Lőcsén ratifikálta. A végrehajtás elhúzódása miatt azonban a város csak 1627. június 8-án tett újra hűségesküt a királynak.¹⁹ Lőcse tehát az első alkalommal két és fél évig, másodjára szűk tíz hónapig, végül az utolsó hadjárat nyomán 1626–1627-ben nyolc hónapig állt Bethlen Gábor fennhatósága alatt, beleszámolva az időtartamba a békék megkötése utáni átmeneti periódusokat is.

Ha azokat az anyagi nehézségeket szeretnénk feltérképezni, amelyekkel ezekben az időszakokban a városnak szembesülnie kellett, a legközvetlenebb teherrel, a fejedelmi udvar lőcsei látogatásaival kell kezdenünk.

1. táblázat. Bethlen Gábor lőcsei látogatásai

A látogatás ideje	Időtartam	Az áthaladás iránya (egyéb információk)
1619. szept. 29. dél – 1619. okt. 1. reggel	„három nap”	K–Ny. Kassa, Eperjes felől jön, közvetlenül a lőcsei tartózkodás után Késmárkra megy, aztán Liptó és Turóc megyéken át Alsó-Magyarországra.
1620. máj. 17.	fél nap	K–Ny. Kassáról jön. Császári követekkel akar tárgyalni, de Forgách Zsigmond nádor távolmaradása miatt még aznap visszamegy Kassára.
1622. jan. 26. délelőtt – 1622. jan. 28. délután	„három nap”	Ny–K. Nagyszombatból indul, Turóc és Liptó megyék érintésével érkezik meg. Eperjesen keresztül Kassára távozik. A férje elé siető Károlyi Zsuzsanna már január 25-én megérkezik Kassáról.
1624. jan. 27–29.	„három nap”	Ny–K. Besztercebányáról jön, ahol a karácsonyt töltötte, Liptó megyén át. Eperjesen keresztül Kassára távozik. (Peter Czacknál tévesen február 3-i érkezés.)
1626. dec. 24. dél – 1626. dec. 28. délután	„öt nap”	Ny–K. Körmöcbányáról jön, Turóc és Liptó megyék érintésével, a hadjáratból. Eperjesen keresztül Kassára távozik.

A fenti adatokból elég világosan kiderül, hogy az öt látogatásból négy a fejedelem egyszerű áthaladásához kapcsolódott. Lőcse az ország egyik kelet–nyugati főútvonalán feküdt, amely Eperjes irányából érkezett, majd a várost elhagyva Liptó és Turóc megyék érintésével vezetett a Vág völgyébe, a Gömör-Szepes-érchegység, az Alacsony-Tátra és a Nagy-Fátra alkotta vadregényes vidéket északról megkerülve. A látogatások menete teljesen megfelel az erdélyi városokból már ismert gyakorlatnak.²⁰ A fejedelem levélben előre értesítette a várost érkezéséről, és annak várható időpontjáról.²¹ A szervezési lépésekről, a fejedelmi szállásos-

18 ŠAL MML II. 67. Nr 44.

19 Caspar Hain i. m. 184.

20 Cziráki Zs.: Autonóm közösség i. m. 68–87.

21 Például: 1624. jan. 12. Besztercebánya. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 33. Kiadva: Levelek és acták i. m. 439.

tók tevékenységéről sajnos kevés információnk maradt. 1622 januárjában Bethlen Gábor felesége: Károlyi Zsuzsanna Kassáról egy udvari familiárisát, Komáromi Istvánt küldte ki, hogy készítse számukra elő a terepet. Emberét arra is felhatalmazta, hogy kijelölt szállásukon akár ajtókat is kivetessen.²² Az utasítás értelmét Bethlen egy 1626. évi levele világítja meg. A fejedelem ekkor elrendelte, hogy a kassai menyegzőre igyekező Brandenburgi Katalin méltó elszállásolása érdekében akár több szomszédos ház (emeleti) helységet is nyissák egybe.²³

A lőcsei polgárok, szintén a bevett szokásnak megfelelően a fejedelem megérkezésekor a kapu előtt átnyújtották neki a város kulcsait.²⁴ (Ha Bethlen keletről jött, Eperjes felől, akkor ez a kapu az Obertor volt, ha pedig nyugatról, a város délnyugati végén található Untertor.²⁵) A szertartáshoz kapcsolódóan a tanács egy képzett tagja ünnepélyes üdvözlőbeszédet is mondott a vendég tiszteletére. Ismerjük annak a latin nyelvű cirkalmas beszédnek fogalmazványát is, amellyel az 1626. évi látogatás során Christoph Teuffel lőcsei jegyző (1622–1649) a fejedelmet köszöntötte. 1622-ben ugyanő magyar nyelven üdvözölte Károlyi Zsuzsannát. A városba való bevonuláskor a tornyokon ágyúk dördültek, megfújták a trombitákat, megszólaltatták a hadi dobokat.²⁶ A városi polgárság két-három zászlóval sorfalat állt egészen a vendég szállásáig, amelyet a főtér valamelyik tekintélyes lakóházában jelöltek ki. A fejedelem kocsin, vagy télvíz idején szánon haladt befelé, lassan, méltóságteljesen. A tanács gyalog vonult a fejedelmi jármű előtt.²⁷

A fejedelmi katonaság egy részét a város környéki majorokban és Lőcse jobbágyfalvaiban szállásolták el.²⁸ A tágabb kíséret más tagjaihoz hasonlóan ők is csak alapélelmiszereket (rozskenyeret, bort, húst) kaptak ingyen, lovaik pedig abrakot. A város főterén az udvari konyha szükségletére fabódékat állítottak fel. A szűkebb udvar számára a város egy- vagy több ingyen lakomát (Freye Taffel) rendezett. 1619-ben egyetlen ilyen étkezés ötszáz forintjába került a városnak.²⁹ A hasonló alkalmakon nagy mennyiségű bort, sört, különböző húsokat, vadhúsokat, halféléket szolgáltak fel, s hozzá bőven fogyott a borsból, szegfűszegből, tojásból, zöldségekből (főleg káposztából), illetve a gyógyszerésztől rendelt édességekből (Confect) és pálinkából.³⁰

A fejedelemnek közvetlenül távozása előtt vagy az egyik audiencián egy nagy értékű ajándékot (általában ötvöstárgyat) is átnyújtottak. (A városnak állandó készlete volt ilyen reprezentációs ajándékokból, amelyeket a számadáskönyvek rendszerint Geschmeid néven említenek.) 1624-ben például Bethlen Gábor egy kagyló alakú ötvösremeket kapott, 1626-ban pedig egy nyolcmárkás aranyozással ellátott pohárszékot, illetve egy nagy, narancsokkal és

22 1626. jan. 16. Kassa. Károlyi Zsuzsanna Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 81. Kiadva: Levelek és acták i. m. 213.

23 1626. febr. 12. Kassa. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 85. Kiadva: Levelek és acták i. m. 648. A lőcsei reneszánsz kereskedőházak felépítéséről: *Demkó Kálmán*: Lőcse története. 1. Jog-, mű- és művelődéstörténeti rész. Lőcse 1897. 187–189., 193–196.

24 Caspar Hain i. m. 154.

25 *Demkó K.*: Lőcse története i. m. 161–164.

26 Peter Czack i. m. f. 70r.; Caspar Hain i. m. 166.

27 Caspar Hain i. m. 158.

28 Lőcse fálvairól: *Demkó K.*: Lőcse története i. m. 241–252.

29 Peter Czack i. m. f. 63v.; Caspar Hain i. m. 154.

30 Peter Czack i. m. f. 63v.; Caspar Hain i. m. 154.

citromokkal teli tálat.³¹ A pénz és tárgyajándékokat egyébként is a fejedelmi tartózkodások elmaradhatatlan kísérői között tarthatjuk számon, amelyekből bőven jutott Bethlen főembereinek és familiárisainak is.

Az udvar távozásakor a város a szekerek számára, olykor egészen hosszú távokon, előfogatot biztosított. 1619-ben például 145 lovat vitt magával az udvar,³² az állatok visszaszerzése pedig mindig nehéz feladatnak bizonyult. A fejedelem lőcsei tartózkodásainak összköltsége (az 1620. évi villámlátogatást leszámítva) mindig elérte az ezer magyar forintot, a legnagyobb terhet a második és harmadik hadjáratból való visszatérés (1624 és 1626) jelentette, amikor a város 3000 forint körüli összeget költött Bethlenre és udvarára.³³ A tényleges teher ennél nagyobb lehetett, mert a számadáskönyvekben nem szerepelnek az egyes polgárok hozzájárulásai. Amikor Bethlen udvara külföldi előkelőségekkel is kiegészült, mint például 1622-ben a Pfalzi Frigyes menekült főembereivel, az szintén jelentősen növelte a költségeket.³⁴ A téli király hívei közül János György jägerndorfi őrgróf 1624-ben is elkísérte a fejedelmet. A város számára szerencsétlen módon betegsége Lőcsén marasztotta, és 1624. március 12-én itt halt meg. A holttestet Kassára szállítása és a temetési kellékek beszerzése pedig természetesen a szepességi városra hárult.³⁵

Nem csak az udvar jelenlétét említhetjük azonban közvetlen teherként. A terület királyi kézre való visszatérése kapcsán minden alkalommal megjelent egy bizottság, amely a fent ismertetett földrajzi okok miatt oda-vissza áthaladt Lőcsén. A legnagyobb költséget az 1622. évi impériumváltás jelentette, mivel ekkor a királyi biztosok hozták vissza Bethlentől a Szent Koronát, és 1622. március 26. és 29. között Révay Péter koronaőrrel együtt a városban időztek. (A koronát egyébként a négy Habsburg-kézen lévő felső-magyarországi város kétszáz fős kontingensének kellett kísérenie egészen Trencsénig.)³⁶ 1625 végén és 1626 elején szintén nagy, ingyen lakomákat megkövetelő vendégjárás volt Lőcsén Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin lakodalma kapcsán. Maga a menyasszony 1626. február 25–26-án haladt át Lőcsén népes kíséretével és Bethlen küldöttjeivel Kassa felé.³⁷ A kassai menyegzőre a négy város közösen egy kétszáz magyar forintot érő pohárszéket ajándékozott.³⁸

31 Caspar Hain i. m. 181.

32 ŠAL MML XXIa. 421. (XXII. 36.) 268.

33 A látogatások részletes költségeihez: 1622. ŠAL MML XXIa. 41. (XXII. 270.) 213. 1624. ŠAL XXIa. 42. (XXII. 272.) 68–69., valamint a kötet elejébe tett cédulán. A fejedelmi látogatások összköltségeiről: 1619. ŠAL MML XXIa. 421., (XXII. 36.) 268., 285. 1620. ŠAL MML XXIa. 422. (XXII. 61.) 21. 1622. uo. 69. 1624. uo. 94. 117–118. 1626. uo. 152–153.

34 Pfalzi Frigyes Bethlenhez menekült híveiről: *Kármán Gábor: Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában.* In: Bethlen Gábor és Európa. Szerk. Kármán Gábor – Kees Teszelszky. Bp. 2013. 152–159.

35 Peter Czack i. m. f. 71r–v.; Caspar Hain i. m. 167. A János György halálához kapcsolódó források: ŠAL MML II. 67. Nr 61–64., 83. Kiadva (más vonatkozó forrásokkal együtt): *Levelek és akták i. m. 444–445., 609–611.* A kassai gyászszertartás előkészítése a számadás (II. 67. Nr 83.) szerint csaknem ötszáz forintjába került a városnak.

36 Caspar Hain i. m. 160–161.; *Suchý, M.: Dejiny Levoče i. m. 190.*

37 A Brandenburgi Katalinnak felszolgált ételek (ajándék élelmiszerek) listája: 1626. febr. 25. ŠAL MML II. 67. Nr 153.

38 Caspar Hain i. m. 178.

A városra a hadjáratok miatt nehezedő kötelezettségek legalább annyit nyomtak a latban, mint az udvar és a királyi biztosok terhes áthaladásai.³⁹ Lőcse adóterhei a 17. század első évtizedeiben az erdélyi szász városok befizetéseihez viszonyítva viszonylag szerénynek mondhatók.⁴⁰ A királynak évente két alkalommal fizetett census itt csak összesen négyszáz forintot tett ki. Az országgyűlés által megajánlott hadiadót a város nem rovások szerint, hanem taxa formájában fizette. Összege csak a 17. század elején kezdett megemelkedni, részben a pénzromlást követve, és 1618-ban fordult elő először, hogy kétéves periódusra vetették ki. Az 1620-as években Lőcsére kiszabott taxa általában nem volt több 3500 vagy 4500 magyar forintnál. Az 1619. esztendő kivételével, amikor az adót mind a király, mind a fejedelem kivette, ez Bethlen hadjáratai alatt sem változott.

2. táblázat. Lőcse taxaterhei a városi számadások alapján (1619–1624)⁴¹

Év	Kivetett taxa összesen	Befizetett összeg
1619	6600 forint	1150 forint
1620	3500 forint	8950 forint, az 1618. és 1619. évi hátralékok és a tárgyévi összeg egy része fejében
1621	3500 forint	6000 forint, az előző évi hátralék és a tárgyévi összeg fejében
1622	nincs kivetés	500 forint, taxahátralék fejében
1623	4500 forint	931 forint
1624	4500 forint	3300 forint

Bethlen Gábor alatt ugyan sokat panaszkodott a város a taxa elviselhetetlenül nagy összegére, ám a teljes képhez az is hozzátartozik, hogy más területeken egyáltalán nem tartózkodott a hasonló mérvű kiadásoktól: 1624-ben például több mint 3000 forintot fizettek ki orgonaépítésre.⁴² Az adóterhek sorában a legkisebb tételt az 1610-ben bevezetett koronaőrzési díj (*pecunia coronalis*) képviselte, a maga néhány száz forintos összegével, amelyet a vármegyékhez hasonlóan Lőcse is igyekezett elszabotálni. A számadáskönyvekből úgy tűnik, hogy ezt az adót a város a hadjáratok éveiben nem is fizette be.

A hadjáratok alatti katonai kiadások szintén évi néhány ezer forintot tettek ki. A felső-magyarországi szabad királyi városoknak együtt hagyományosan 200 gyalogost kellett kiállítania, amelyből általában 50 esett Lőcsére. Ez a kötelezettségük nem csak háború idejére szólt, ám békeidőben végvárakba küldték katonáikat, nem a csatamezőre, és meglehetősen

39 Lőcse 16–17. századi adóterheiről: *Demkó K.*: Lőcse története i. m. 333–336. A felső-magyarországi városokat érintő 17. századi adópolitikáról: *H. Németh I.*: Várospolitika i. m. I. 244–262. A városi adózás átalakulásáról: *H. Németh István*: Városok a csőd szélén? A magyarországi szabad királyi városok eladósodásának hátteréhez. In: *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsenyi Lajos tiszteletére.* Szerk. Baráth Magdolna – Molnár Antal. Bp.–Győr 2012. 169–174.

40 Hasonló következtetésre jut: *Kónya P.*: Bethlen Gábor képe i. m. 182.

41 *ŠAL MML XXIa.* 421. (XXII. 36.) 277.; *ŠAL MML XXIa.* 422. (XXII. 61.) 13., 44., 69., 88., 111.

42 *ŠAL MML XXIa.* 422. (XXII. 61.) 113.

rendszeretlenül.⁴³ Az összevetés kedvéért: az erdélyi szász városoknak 500 gyalogot kellett a fejedelem rendelkezésére bocsátaniuk, igaz, kizárólag hadfelkelés idején.) Bethlen 1620–21-ben a városi kontingens létszámát 300 főre emelte fel, azonban Lőcse a maga immár 75 gyalogosát mindig csak késve küldte, és az 1621-ben kiállított csekély harcértékű lőcsei darabontok lassan, fokozatosan elszöktek a fejedelem alsó-magyarország táborából.⁴⁴ Egy darabont havi zsoldja 4 magyar forintra rúgott. A városokat háború idején egy másik kötelezettség is terhelte, az öt városnak együtt 72 igáslovat kellett biztosítania a tüzérségi eszközök szállítására, Lőcsének ebből tizennyolcat.⁴⁵ (Archelay/Arthley Roß).⁴⁶ Bethlen akaratából 1620–21-ben ez utóbbi szám is kissé emelkedett, 22, illetve 24 lóra.⁴⁷ Egy-egy, a polároktól kölcsönvett ló ellátására a város a fuvarosoknak havonta hat forintot fizetett.⁴⁸ A viharos 1621. esztendőben csak a tüzérségi lovak 1787 forintjába kerültek Lőcsének.⁴⁹ Az állatok visszaszerzése, ahogy az egyszerű előfogatok esetében is, gyakran nehéznek bizonyult. A hadi kiadásokat kismértékben az is növelte, hogy Lőcse 1619-ben és 1620-ban hat, illetve hét huszárt fogadott fel egy hónapra saját jobbágyfalvainak őrzésére, és 1619-ben átmenetileg a városi őrség erősítésére is felvettek húsz gyalogost.

A fenti hadi kiadások azonban a maga teljességükben csak Bethlen első hadjárata (1619–1621) alatt jelentkeztek. Ahogy az a számadáskönyvekből kiderül, a második hadjáratban Lőcse katonailag egyáltalán nem vett részt, az 1626. évi rövid hadakozáshoz pedig csupán annyival járult hozzá, hogy három hónapon át fenntartotta a maga darabontjait és 18 igáslovát Bethlen táborában. A katonai terheknél ezekben az években sokkal nagyobb bosszúságot jelentettek a fejedelem intézkedései nyomán keletkező egyéb kiadások: Kassa felől érkező vagy Kassa felé haladó embereinek ingyen ellátása, a szekerezési megbízások⁵⁰ és a szokatlannul sok országgyűlés, amelyeken a részvétel mindig 2–300 forintjába került a városnak. Bethlen a lőcsei mesteremberek szolgáltatásait is gyakran igénybe vette. 1624 februárjában például ő maga adott utasítást, hogy Kőműves Mártont küldjék sürgősen Váradra, 1626 elején pedig

43 A városok (békeidőben is megjelenő) katonaállítási kötelezettségéről: *H. Németh I.*: Várospolitikai i. m. I. 337–351.

44 1621. aug. 26. Pozsonyi tábor. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. (A lőcsei kontingens a székerek miatt már csak 18 főből áll) *ŠAL MML II. 67. Nr 59.* Kiadva: *Levelek és acták i. m. 48.* 1621 végére 12-en maradtak a táborban: *ŠAL MML XXIa. 41. (XXII. 270.) 57.* A darabontok dezertálására már az előző évben is panasz volt: 1620. aug. 20. Késmárk. Thököly István Lőcse város tanácsának. *ŠAL MML II. 67. Nr 49.*

45 Néhány ehhez kapcsolódó parancs: 1620. aug. 27. Besztercebánya. 1620. szept. 14. Nagyszombat. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. 1621. jún. 19. 1626. szept. 17. *ŠAL MML II. 67. Nr 50–51.56. 68.* Kiadva: *Levelek és acták i. m. 8–9., 34–35., 668.*

46 A rendkívüli szállítási terhekről. *H. Németh I.*: Várospolitikai i. m. I. 351–359. Adatai szerint a 72 igásló mellett a városösszevetségnek 8 szekeret és 80 ökröt is ki kellett állítania. A szekerek kiegészítő kiadásként ugyan néha feltűnnek a lőcsei számadásokban, ám ökröknek nem találjuk nyomát.

47 A városösszevetség kötelezettsége összesen 100 igáslóra növekedett I. 1621. jún. 13. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. *ŠAL MML II. 67. Nr 55.* Kiadva: *Levelek és acták i. m. 33–34.*

48 *ŠAL MML XXIa. 40. (XXII. 269.) 59.*

49 *ŠAL MML XXIa. 422. (XXII. 61.) 44.*

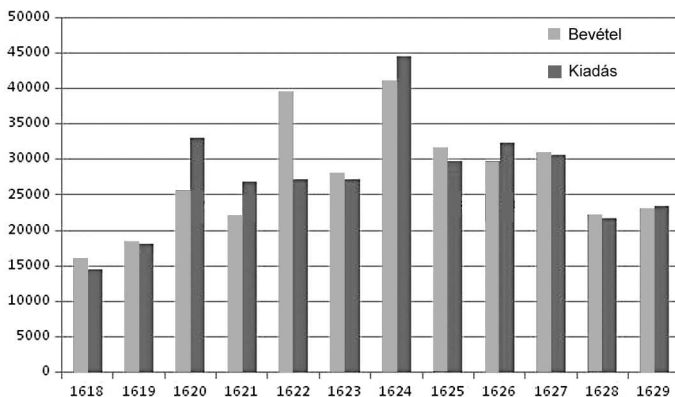
50 Pl. a lőcseieknek kellett Kassáig elvinni a Nagyszombatban zsákmányolt nyomdafelszerelést. 1621. febr. 17. Nagyszombat. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. *ŠAL MML II. 67. Nr 99.* Kiadva: *Levelek és acták i. m. 17–18.*

a Szepesi Kamara praefectura, Bélaváry Dávid kért asztalosokat és képviselőket a fejedelem kassai lakodalmának előkészületeihez.⁵¹ Igaz, a kézművesek munkabérét és költségeit nem Lőcse, hanem a fejedelem állta, ahogy Samuel Spillenberg (Spielenberg) lőcsei orvos⁵² kiküldetéseit is, akinek munkabérét a város fizette ki, és később levonhatta a taxából.⁵³ Bethlen több ízben krakkói bevásárlásait és pénzügyeit is általuk bonyolította el. 1620 tavaszán a fejedelem Johann Scheyrer lőcsei polgárnak megbízást adott ezüstneműk és textíliák vásárlására, ám a beszerzett áruval annyira elégedetlen volt, hogy pénzét felháborodott levelekben követelte vissza.⁵⁴ 1620 decemberében a szintén lőcsei Anton Cramer Bethlen számára vásárolt fűszereket Krakkóban.⁵⁵ 1626-ban pedig Bethlen a szepességi város tanácsát bízta meg, hogy az Ernst von Mansfeldtől kapott váltót bizalmasan váltsák be a lengyel metropoliszban.⁵⁶

A fenti költségek igazán akkor tudjuk helyesen értékelni, ha az megvizsgáljuk Lőcse költségvetési mérlegének változásait.⁵⁷ (1. ábra) Ábránkon jól látszik, hogy az 1610-es évek 15–20 000 forintos évi kiadása a hadjáratok éveiben harmincezer forint fölé nőtt. Ennek hátterében azonban nem csupán a nagyobb terheket kell keresnünk, hanem az 1620-as évek erőteljes pénzromlását is.⁵⁸ Sokkal árulkodóbb a kiadások összegénél a mérleg, amely minden hadjárat alatt megbillent. (A második beavatkozás hatása csak 1624-ben vált láthatóvá.) A számadáskönyvek részletes adataiból az is kiderül, hogy a háborús évek után a város még több eszten-deig görgette maga után az adósságokat. Arról azonban láthatóan szó sincs, hogy Bethlen hadjáratai megroppantották volna Lőcse anyagi erejét.⁵⁹ A szepességi város bevételeinek 80%-át a saját és vásárolt bor eladásából, kiméréséből származó bevételek adták. Az adókievételeknek az erdélyi városokkal ellentétben alig volt szerepe a bevételek között. Az 1620-as

- 51 1624. febr. 22. Kassa. Bethlen Gábor védlevele Kőmíves Márton lőcsei házára. ŠAL MML II. 67. Nr 101.; 1623. márc. 3. Kassa. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának a felfogadott kőművesről és asztalosokról: ŠAL MML II. 67. Nr 102.; 1626. jan. 5. és 25. Kassa. Bélaváry Dávid a lőcsei bírónak. ŠAL MML II. 67. Nr 137. és 139. Kiadva: *Levelek és acták i. m. 441–442., 640., 643.*
- 52 Samuel Spillenberg (cca. 1572–1654) életéről: *Alena Kredatusová: Spilenbergerovci na Spiši v 16.–19. storočí. Pohľadý do minulosti. Zborník prednášok z histórie 5. (2005) 118–129.*
- 53 A Spillenberg kiküldetéseire vonatkozó levelek: 1620. febr. 15. Kassa. 1620. febr. 20. 1625. okt. 10. Kassa. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 94–95., 97. Az utolsó kiadva: *Levelek és acták i. m. 634. A taxába való beszámításról: ŠAL MML XXIa. 40. (XXII. 269.) 59.*
- 54 1620. jún. 4. Tornaľja. 1620. júl. 7. Besztercebánya. 1620. júl. 31. Besztercebánya. 1620. nov. 5. 1620. dec. 21. Nagyszombat. 1622. márc. 4. Kassa. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 73–76., 82., 96. (nem időrendben) Kiadva (a júl. 31-i és a dec. 21-i levelek kivételével): *Levelek és acták i. m. 6–8., 10., 215.*
- 55 1620. dec. 21. Nagyszombat. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 75.
- 56 1626. dec. 11. Kőrmöcbánya. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 37. Kiadva: *Levelek és acták i. m. 676.*
- 57 Az adatok forrása: ŠAL MML XXIa. 421. (XXII. 36.) 1618: 236. 247. 1619: 275. 288. ŠAL MML XXIa. 422. (XXII. 61.) 1620: 11. 22. 1621: 42. 56. 1622: 68. 74. 1623: 87. 95. 1624: 110. 118. 1625: 130. 137. 1626: 151. 158. 1627: 171. 178. 1628: 192. 200. 1629: 212. 218.
- 58 Az infláció hátteréhez: *Buza János: Még egyszer a poltúrákról. Pénztörténeti tévutunkról helyes irányba. Századok 142. (2008) 967–997.*
- 59 A város 1648 és 1669 közötti költségvetési adatait (ugyancsak a számadáskönyvekre építve, de hiánnyal) Demkó Kálmán közölte. Ebben 20 ezer és 30 ezer forint közötti összbevételeket és kiadásokat, és általában pozitív mérleget találunk. Hiány csak két évben jelentkezett. *Demkó K.: Lőcse története i. m. 253.*

évek költségvetései hiányai azért alakultak ki, mert a polgárok nem voltak hajlandók a városra kivetett taxát és a katonai többletterheket városi adókvetések formájában átvállalni. Jól illusztrálja a hadi adó körüli huzavonát Bethlen Gábor egy 1620 augusztusában írott levele, amelyben a lőcseiek szemére hányta a késedelmes és hiányos adófizetést, megemlítve azt is, hogy csak az egy Brassó több mint 80 ezer forinttal támogatta Báthory Zsigmondot (1601-ben), amikor Giorgio Basta ellen indult.⁶⁰ Arra azonban a fejedelemnek is hamar rá kellett jönnie, hogy a szepességi szászok nem egészen olyan alattvalók, mint erdélyi nyelvrokonaik.

1. ábra. Lőcse bevételei és kiadásai 1618 és 1629 között (magyar számítási forintban)

Bár a korabeli Brassóban sem volt ismeretlen a Bethlen iránti ellenszenv, a lőcsei polgárok elitélő véleménye azonban mélyebben gyökerezett, és sokkal erősebben megnyilatkozott a történeti emlékezetet rögzítő helyi krónikákban.⁶¹ Lőcse már a Szapolyai János és I. Ferdinánd közti küzdelmekben is következetesen az utóbbit támogatta, és hagyományává vált a királyhűség. Felekezeti sérelmei ellenére az evangélikus város Bocskai István felkeléséhez is vonakodva csatlakozott.⁶² Érthető tehát, hogy az Erdélyből érkező újabb beavatkozást sem fogadták tárt karokkal. A fejedelem és hadai számukra minden esetben a zsarnokság képzetét

60 1620. aug. 6. Besztercebánya. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. „Az mint látjuk, kegyelmetek könnyen akar elmenni ilyen nagy szükségben való gondviselés mellől, ki bizony nem dicsérhető, mert ha minden gyenge mentegetésnek hitelt ad az dicának és taxának be nem szolgáltatása felől, így soha pénzetek nem leszen. Nem tudjuk, az jó városok miért causálják oly nagy fogyatkozásokat, és miért difficultálják az taxa beadását, mert ha meggondolnák mostani állapotját hazánknak, senki kényszerítéséből is kellene ultro az közönséges szüükségre adniuk. Bastától mikor mi nyomorgattunk vala Erdélyben, csak az egy Brassó többet adott 80 ezer forintnál, az Úristen tudja, Zsigmond fejedelemnek ajándékon, az több városok az szerint, és úgy eliberáltak vala magunkat.” ŠAL MML II. 67. Nr 90.

61 A kérdést Caspar Hain alapján vizsgálta: *Kónya P.*: Bethlen Gábor képe i. m. 188–189.

62 *Demkó Kálmán*: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. *Századok* 17. (1883) 844–856.; *Kónya Péter*: Szabad királyi városok a Bocskai-felkelésben. *Debreceni Szemle* 14. (2006: 3. sz.) 331–338. A Bocskai-felkelés felső-magyarországi nyitányáról: *Michael Suchy*: Pentapolitana v predvečer povstania Štefana Bočkaja. *Historický Časopis* 18. (1970: 2. sz.) 161–194.

idézték fel. Az 1621 novemberében a város előtti vendégfogadóba érkező, zabráló katonák, vagy az 1626 szeptemberében Lőcsét hódoltató Horváth István ecsedi főkapitány, „ez a zsarnoki és kegyetlen ember”,⁶³ számukra egy és ugyanazon önkény képviselői voltak. Amikor 1626. december 24-én Bethlen megérkezett Lőcsére „a maga fékezhetetlen székelyeivel és erdélyieivel”, a polgárok már tudták, hogy mi a tartózkodás célja: karácsonyi ünnepeiket „szívbeli fájdalommal és gyásznapokká” akarja változtatni.⁶⁴ Nem csoda, hogy maga a fejedelem is zsarnokként szerepel, sőt, néha mintha az erdélyi szászok Báthory Gáborának hasonmása lenne. Amikor 1623. október 4-én a lőcsei Bethlen füleki táborába küldték Lorenz Greff tanácsstagot, hogy megadásukról tárgyaljon, az egykorú krónikás a következő fohászt jegyezte fel: „A mindenható Isten adja nekünk kegyelmét, hogy a követek a fejedelem zsarnoki szívét meglágyíthassák, és valami hasznosat intézhessenek”.⁶⁵ Gyakran az egész „erdélyi” adminisztráció ördögi színben tűnik fel. Hogy csak egy példát említsünk, 1623 decemberében Bélavári Dávid a táborba szállíttatta a fejedelem hadi pénztárát, a tizennégy szekér elé adott lőcsei lovak a lipótszentmiklósi fogadótól elsöktek. A polgárok természetesen szándékosságot gyanítottak, és a krónikás ezekkel a szavakkal kommentálta az esetet: „Ó, te ördögi erdélyi kormányzás”.⁶⁶ Ahogy Bocskai felkelése alatt, úgy most is erősítette, színezte ezt az elítélő véleményt a török szövetség miatti ellenszenv. Bethlennek az európai és magyarországi ellenpropaganda által is kihasznált erős török kapcsolatai elfogadhatatlanok volt a lőcsei számára.⁶⁷ Éppen a „törökösség” elutasítása magyarázza, hogy a lőcsei krónikák minden alkalommal feljegyezték, ha a náluk vendégeskedő fejedelem környezetében török követeket láttak.⁶⁸ Véleményünk szerint az is beszédes, hogy az erdélyi katonaság által 1622-ben Lőcsén elkövetett kihágásokat forrásunk így jellemzi: „Összességében minden teljesen török módra zajlott”.⁶⁹

63 „Den 16. Novembris ist Herr Rakotzj Geörg gar spät abents insz Gasthaus vor dem Thor ankommen mit 150 Rosz, haben sich in die Mayerhöff elinlosiret, vnd pro more ipsorum gewalt geübet”, ill. „dieser tyrannische crudelische Mensch” – Caspar Hain i. m. 157., 180.

64 „mit seinem vngeschlachteten vnd vnbedingen Zeckeln vnd Siebenbürgern, welche vnsz armsten allhier vnsere freudige Weynachtfeyertag zu lauter hertenleid vnt trauertage gemacht haben” – Caspar Hain i. m. 181.

65 Gott der Allmächtige gebe hierzu genad, das sie sein Tyrannisch Hertz erweichen, vnd etwas nützlichesz verrichten mögen.” – Caspar Hain i. m. 165.

66 „O, du teuflisch Siebenbürgisch Regiment!” – Caspar Hain i. m. 166.

67 A kérdés átfogó elemzése: *Almásai Gábor*: Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában. In: Bethlen Gábor és Európa i. m. 311–366.

68 Néhány példa: 1619. szept. 29. „In diesen Einzug ist eine türkische Legation ankommen, welche in die Hohe Gasse ist einlosieret worden...” – Peter Czack i. m. f. 63r.; 1623. dec. 2. „sambt einen Türkischen Hundt einen Czawschen” – Caspar Hain i. m. 166. Peter Czack pedig a fejedelem 1620. évi alsó-magyarországi katonai sikerei kapcsán a következőket írja: „Findet man in den Historien, das letztlich der Tircke ettliche 1000 arme vnschuldige Christen mit sich in die Dinstbarkeit gefürt, was das für ein Wehe Klagen wirdt sein gewewen, ist leichte abzuemenen” – Peter Czack i. m. f. 65v.

69 „Vnd haben also bisz zum Freytag vmb Mittag gantzer 3 Tag das gebrandte Hertenleid gehabt, in dem grosser gewalt der Bürgerschaft geschehen, die Kästen auffgeschlagen, die Kleider hinweggenommen, die Weiber geschendet, die Bürger jemmerlich zuschlagen. In Summa es ist alles recht türkisch hergangen.” – Caspar Hain i. m. 158.

Az ellenszenv legerősebb megnyilvánulásai a krónikákban a hívatlan vendégek távozásához kapcsolódnak: „Isten óvj meg bennünket az ilyen vendégektől a továbbiakban!”⁷⁰ „Bár csak sosem térnél vissza!”⁷¹ „Isten adja, hogy ilyen zsarnokságot és istentelenséget ne éljünk át még egyszer!”⁷² Amikor pedig 1627 első napján nagy traktálás után Horváth István ecsedi kapitány távozott Lőcséről, az ismeretlen helyi történetíró így kommentálta: „Másnap elment az ördögbe és az anyjába”.⁷³

Bethlen politikájának lőcsei elutasításához és a fejedelem személyének megbélyegzéséhez ugyanakkor az is nagyban hozzájárult, hogy az 1619., 1622. és 1626. évi látogatások során sereggel érkezett a városba, a katonák pedig a harmincéves háborúban megszokott módon itt is fosztogattak. A legnagyobb sokkot talán az 1619. évi átvonulás jelentette, hiszen a békés Szepesség lakói Bocskai hajdúinak 1604–1605. évi hadműveletei óta nem tapasztaltak meg hasonló atrocitásokat. Joachim Leibitzer ólesznai lelkész így írt erről: „Bethlen Gábor nagy hadinépvel kijött, tábort vert Poprad mellett, de gyorsan távoztak, és itt Ólesznán nagy károkat tettek. Nekem letéptek egy bársonykalapot a fejemről, minden libát, tyúkot és galambot levágtak, egy hordó sört benyakaltak elvitték 20 köből zabomat, 15 köből árpámat, 15 köből rozsmát, 4 köből búzámat és 8 köből lisztemet. Amit szénából találtak, és ami akár egy fillért is ért, és megtalálták, azt nem hagyták ott. Más embereknek is sok száz forintnyi kárt okoztak, a parasztok, sőt a soltészok felsőruháját is levonták. A fejedelem pedig közben Késmárkon vendégeskedett nagy kíséretével. A feleségem is a gyerekekkel bent volt, ami gaztett akkor történt, Isten áll majd bosszút azért a gonosztevőkön”.⁷⁴ Bethlen Gábor 1622 januárjában tehát nagyon is realistán mérte fel serege áthaladásának következményeit, amikor levelében azt írta: Lőcse ne engedje elfutni a város környéki falvak lakóit, hiszen sokkal rosszabbul járnak, ha a katonák üres házakat találnak. Inkább próbálják meg helyben átvészelni a parasztok azt az egy „hálást”.⁷⁵

Ami pedig a lőcsei polgárokat illeti, ők egyébként sem voltak ahhoz hozzászokva, hogy ennyi embert kelljen etetniük és elszállásolniuk. A Habsburg-királyok soha nem tették tiszteletüket Lőcsén, Pozsonyig is alig jutottak el, a királyi tisztviselők és az arisztokrácia Szepességben megforduló tagjai pedig nem rendelkeztek ilyen népes udvarral. A helyzeti feszültséget a kulturális, nyelvi, felekezeti különbségek is tetézték. A fejedelem Erdélyben szocializálódott udvari emberei, katonái hozzászoktak ahhoz, hogy a városiaktól sokat követeljenek. Ez a legélesebben éppen az 1624. évi lőcsei látogatás során mutatkozott meg, amikor pedig Bethlen nagyobb sereg nélkül érkezett. Egy Hanß Bleßling nevű részeg lőcsei posztós, a városi éjjeliőrség tagja, Andreas Seldenreich házában, tisztázatlan körülmények között lelőtt egy hajdút. Ezt követően a fejedelem több mint hatvan katonája még az éjjel betört Paul

70 1619. okt. 2. „Gott behelt vnß fur solche geste weitter!” – Peter Czack i. m. 154.

71 „Utinam nunquam reverteris” – Caspar Hain i. m. 157.

72 „Gott lasse vns solche tyrannej vnd gottlosigkeit nicht mehr erleben!” – Caspar Hain i. m. 159.

73 „Ist über Nacht blieben, gantz frey gehalten worden, folgendes tages zum teüfel vnd zu Seiner Mutter wiederumb darvon gezogen.” – Caspar Hain i. m. 182.

74 *Joachim Leibitzer*: Verzeichnus etlicher geschehener Ding (Kr. e. 1188–1637) „Leibitzer-krónika” Autográf kézirat. MNL OL, P 1890 Forgách család gácsi ágának levéltára, Vegyes iratok, 1. cs. 7. tétel. 128–129.

75 1622. jan. 8. Nagyszombat. Bethlen Gábor Lőcse város tanácsának. ŠAL MML II. 67. Nr 31. Kiadv: Levelek és acták i. m. 211–212.

Windisch bíró házába, követelte a városi őrség parancsnokának és az elkövetőnek kiadását, közben a bírót és a társaságában lévő két tanácstagot súlyosan bántalmazza, és kifosztotta a ház reprezentatív emeleti szobáját. Másnap a fejedelem (a jogszokástól teljesen eltérően) maga akart törvényt ülni az őrségparancsnok és a tettes felett. Csak nagy ajándékok árán sikerült végül Lőcsének lecsendesítenie az ügyet.⁷⁶

Bethlen máskor sem járt el teljesen diplomatikusan. Az 1626. évi látogatás során Bethlen karácsony napján és másnapján reggel nyolckor magyar prédikációkat tartatott udvara népének a lőcsei Szent Jakab-templomban, nyilvánvalóan saját református udvari lelkészével. Az istentiszteletek idejére Bethlennek a szószék mellé külön, vörös bársonnyal bevont emelvényt építettek.⁷⁷ A tisztán lutheránus, a város falai között más felekezetet meg nem tűrő Lőcse számára mindez vérforraló arcátlánságnak tűnt. A fentiekhez képest apróság, de az összképhez hozzátartozik az is, hogy 1619 őszén Bethlen utasítást adott a Thurzó Elek kincstartó által 1542-ben alapított lőcsei iskolai-egyházi alapítvány (a beszercebányai kamara által kezelt ún. Legatum Thurzoianum) évi ötszáz forintos kamatának tartós befagyasztására is,⁷⁸ amely szándékától feltehetően csak a Thurzó család közbenjárására állt el, 1621 elején.⁷⁹

Amint láthattuk a fentiekben, a fejedelem hadjáratai és látogatásai szokatlanul nagy terhet róttak Lőcsére. Bethlennek ugyanakkor nem igazán volt esélye Lőcse őszinte támogatásának megnyerésére. A lutheránus elkötelezettségű, de hagyományosan Habsburg-hű lőcsei polgárok szemében Bethlen hadjáratai egyszerűen felfordulásnak (Auffruhr) minősültek, amelyek okai között ugyan első helyen a csuhások (Pfaffen) és a kezükre játszó világiak (Pfaffen-Knechte) mesterkedéseit említették,⁸⁰ ám ezt láthatóan nem tekintették a fegyverfogáshoz elegendő indoknak. 1626-ban adott kötelezvényükben kereken le is írják, hogy jobban örültek volna annak, ha a fejedelem nem indul el, és csak azért adják meg magukat neki, mert sehonnan nem várhatnak segítséget.⁸¹ Csatlakozásukat valóban minden esetben külső kényszerre

76 Peter Czack i. m. f. 70r-v.; Caspar Hain i. m. 166. Paul Windisch jegyzéke a házából elvitt tárgyakról [1624 jan. vége] ŠAL MML II. 67. Nr 94. Kiadva: *Levellek és acták* i. m. 439–440.

77 Caspar Hain i. m. 181. Bethlen Gábornak a lőcsei templom kevéssel azelőtt elkészült orgonája és szószéke annyira tetszett, hogy lőcsei mesterekkel akart hasonlókat készíttetni a gyulafehérvári székesegyház számára. 1628. jún. 14. Szentpéter. ŠAL MML II. 67. Nr 105. Kiadva: *Levellek és okiratok* i. m. 16–17.

78 1619. dec. 19. Lőcse. Lőcse város tanácsa Thurzó Szaniszlónak, ill. Thurzó Imrénnek, azonos szöveggel. ŠAL MML II. 67. Nr 87–88. Parancs a kamatkifizetés újbóli elindítására: 1621. febr. 24. Nagyszombat. Bethlen Gábor egy kamarai tisztviselőnek (egregius). ŠAL MML II. 67. Nr 91. (másolat)

79 Az alapítvány tízezer forintos tőkéjét 1549-ben I. Ferdinánd király kölcsönvette a beszercebányai bányák művelésére, ezért a lőcseiek egészen a legatum 1666. évi elvételéig a beszercebányai bányakamarától kapták meg az éves kamatot. *Demkó K.*: Lőcse története 254–255. Bővebben: *Tünde Katona*: Caritas und Memoria. Eine Leutschauer Stiftung im Dienste der Bildungsförderung in der Zips des 16. Jahrhunderts. München 2011. 36–40.

80 Peter Czack i. m. f. 59r.; Caspar Hain i. m. 152.; *Suchý, M.*: Dejiny Levoče i. m. 187.

81 1626. szept. 28. „Etsi nihil magis optassemus, quam ut inter sacratissimam caesaream regiamque maiestatem dominum, dominum nostrum clementissimum et serenissimum sacri romani imperii Transylvaniaeque principem firma ac stabilis concordia manente pacis optatae commodis frui et in fide serenissimae maiestati denuo data constanter persistere potuissemus, quia tamen novum in regno hoc et patria nostra charissima bellum exoriri videmus, et nomine praelibati serenissimi principis requirimus, ut ad exemplum reliquarum trium liberarum civitatum et comitatum vicino-

lehet visszavezetni, illetve arra, hogy igyekeztek elkerülni a városszövetség belső meghasonlását. Ha már kénytelen-kelletlen ebbe a helyzetbe kerültek, a lőcseiek számára egyetlen célja és értelme lehetett a pusztító eseményeknek, az evangélikus vallásgyakorlat további biztosítása a királlyal szemben. Nem véletlen, hogy Gyulaffy Péter, az erdélyi fejedelem lovászmestere is egy katolikus összeesküvés víziójával próbált meg a városra hatni 1619 szeptemberében.⁸² A lőcsei követek III. Ferdinánd 1625. évi királlyá választását éppen az ellenreformációs törekvésektől való félelem miatt nem támogatták. Hiába próbálta azonban Bethlen a protestáns érdekek védelmét hangsúlyozni, ahogy Joachim Leibitzer példája is mutatja, még az evangélikus egyháziak egy része sem volt rá igazán fogékony. A legnagyobb kincset számukra ekkor az áhitott országos béke jelentette, amely talán a pénzromlásnak és járványoknak és gátat vet.

A polgároknak nem igazán volt hajlandóság arra, hogy egy nagy protestáns rendi összefogás kedvéért valóban őszintén elfelejtsék királyhű hagyományait, Bethlen seregének pusztításai pedig a rokonszenv csíráit is megfojtották. A fejedelem felső-magyarországi kulcsembereinek számító Rákóczi Györggyel erdőbényei (tokaj-hegyaljai) szőlőik kapcsán amúgy is nagyon éles konfliktusaik voltak.⁸³ Így lelkesedés híján maradt a túlélés, a kötelező szolgáltatások vonakodó teljesítése. Ironikus, de még így is a fejedelem viszonylag megbízható magyarországi hívei közé tartoztak, és a Bocskai-mozgalom időszakával ellentétben egyszer sem pártoltak el a felkelőktől. Bár Bethlent mint patrónust, felekezetük védelmezőjét mindig nagy örömmel, lobogó zászlókkal üdvözölték, a legjobban mégis akkor örültek, amikor gyülevezs erdélyi hadával, a tolvaj magyarokkal és a fékezhetetlen székelyekkel együtt hazavonult Erdélybe.

THE HATED PRINCE – THE RELATION BETWEEN GABRIEL BETHLEN AND LŐCSE/LEVOČA

Keywords: *German minority in Spiš, Lőcse/Levoča, court and town, town household, contemporary views on Gabriel Bethlen*

This essay offers a brief survey of the relations between a major town in early modern Upper Hungary, Leutschau (Lőcse/Levoča) today in Slovakia and the prince of Ottoman vassal Transylvania, Gabriel Bethlen, who as self-appointed protector of Protestant estates in Hungary and allied of European Protestant powers led three subsequent military campaigns against the Habsburg kings of Hungary (in 1619–1621, 1623, and 1626), and for some time occupied the whole of the region, a league of five important towns included. Our analysis of political events and economical questions is based on the

---

rum nos quoque ad partes dicti serenissimi principis transeamus, et potestati eiusdem nos subjiciamus, proinde nos praesidio omni serenissimae suae maiestatis destituti et praesentissimum urbi nostrae ab adventante et ex portis posito exercitu periculum impendere animadvertentes...” – ŠAL MML II. 67. Nr 44.

82 „Den 12 dito ist er von Drebritz [aufgebrochen], hatt ein ersamer Rahtt angezeigtt der papistischen Practikn, welche vermag, das eynerhalb 10 Jahren die evangelische und calvinische sollen in Grund auß gerott vndt ins Verderben gebracht werden. Die Preticanten [!] sindt gewesen Herr Dotzi Generall, Paschman, Humnei Jorg, Lonai, Caroli vnd Petzi Sign.” – Peter Czack i. m. f. 61v.

83 Caspar Hain i. m. 164., 173–174.

correspondence and account books kept in the Leutschau town archiv, while we approach the reactions of local population with the help of local chronicles of the time. Despite their Lutheran faith, the German-speaking municipal elite of Leutschau did not identify themselves with the ideology of these interventions. In the background one can recognise the pecuniary interest, because the short-lived authority of the prince gave rise to a whole series of unfavourable financial changes. The frequent lootings of Transylvanian army and the costly stays of princely court represented an entirely new experience for an urban society in a relatively peaceful region. (Visits of Bethlen and their organizational particulars are assessed in detail.) And as an addition, their temporary but present Protestant ruler demanded more taxes and a bigger contribution to military efforts (infantrymen, draught-horses) as the Catholic Habsburg kings living in distant Vienna. Bethlen also made ample use of Leutschau craftsmen in his Kaschau (Kassa/Košice) headquarters and other locations, and employed a great number of their carts and horses for administration purposes, which further increased the financial burdens of the town. However, one can identify some less material components of refusal, too. Firstly, the deeply rooted tradition of Leutschau as a town fiercely loyal to his king, which was shown also in the uprising of Stephen Bocskai at the beginning of 17th century. Secondly, they rejected Bethlen's military cooperation with the Ottoman Empire. Strongly influenced by the very common Anti-Ottoman propaganda of the age they held that every communication with Turks (as greatest enemies of Christianity) is unacceptable. Thirdly, they perceived the Transylvanian prince as an oriental despote, which can be explained by denominational, ethnical and cultural factors. As Lutherans, they did not want a Calvinist overlord. Being Germans and having strong connections with cities in Holy Roman Empire they regarded the Hungarian speaking Bethlen as alien. And as for the cultural differences, their urban society had very few sympathy for Bethlen's noble-dominated court and administration. Although the town of Leutschau in each of the three cases admitted the authority of the prince, but only reluctantly, and they found the greatest pleasure always in his withdrawing from town and land.